Førsteamanuensis
Gunnar Vold Hansen
Høgskolen i Østfold
Avd. helse-og sosialfag
1757 Halden
gunnar.v.hansen@hiof.no

Betydningen av arbeid for funksjonshemmedes tilfredshet med deres dagligliv i forhold til andre livskvalitetsområder

Førstelektor
Kjell-Arne Dybvik
Høgskolen i Østfold
Avd. helse-og sosialfag
1757 Halden
kjell.a.dybvik@hiof.no

I denne artikkelen analyseres sammenhengen mellom arbeid og andre livskvalitetsområder hos personer med nedsatt funksjonsevne. Vår tilnærming til en forståelse av begrepet «livskvalitet» er å se den som en funksjon av flere sider ved et menneskes livssituasjon. Følgende områder blir belyst i undersøkelsen: arbeid, sosiale relasjoner, fritidsaktiviteter, privat økonomi, boligstandard, helse og selvoppfatning. Artikkelen viser bl.a. hvilken innflytelse lønnsarbeid har på de andre områdene som er vist overfor.

Clausen (2007) har analysert deler av Statistisk Sentralbyrås (SSB) levekår-undersøkelse med henblikk på å få et bedre bilde av funksjonshemmedes levekår i Norge. Hans konklusjoner vedrørende funksjonshemmedes livskvalitet er nokså nedslående:

- Det er mer utbredt å være tilfreds med livet blant de som ikke er funksjonshemmede.
- Andelen som sier de i høy grad har kontroll over livet og mestrer hverdagen er mindre blant funksjonshemmede.
- Depressive plager er mer utbredt blant de funksjonshemmede.

I en annen artikkel går Thorsen & Clausen (2008) videre og analyserer data fra den norske undersøkelsen Livsløp, aldring og generasjon (NorLAG). Resultatene fra denne analysen viser samme tendenser; det er en klar sammenheng mellom funksjonshemning, ensomhet og depresjon. Deres konklusjon er at for å motvirke depressive lidelser blant funksjonshemmede så er økt sosial deltakelse og integrasjon mer effektivt enn medisinering. I denne artikkelen vil vi fokusere på en bestemt form for deltakelse – yrkesdeltakelse.

Vi ser en utvikling i samfunnet der arbeidslivet blir en stadig viktigere arena for «folk flest». Det er tilstrekkelig her å understreke at arbeidslivet er en sentral virksomhet fordi det skaper verdier. Lønnsarbeid er selve forutsetningen for vår materielle eksistens. Det er også forutsetningen for at vi skal kunne holde et samfunn ved like. Det er her man har sine viktigste nettverk utenom den nære familien. Dette er en utvikling som de som står utenfor arbeidslivet ikke får ta del i. Vi vil derfor i denne artikkelen se nærmere på sammenhengen mellom funksjonshemning, arbeid og andre livskvalitetsområder. Artikkelen bygger på en undersøkelse som vi gjennomførte høsten 2007 blant et utvalg av medlemmene i Norges Handikapforbund, region Øst. Vi skal vise at denne undersøkelsen gir oss god støtte for den hypotesen vi startet med; at funksjonshemmede som har arbeid opplever bedre livskvalitet enn de som ikke har arbeid.

Vi vil bygge opp denne artikkelen slik at vi først ser nærmere på begrepene arbeid, andre livskvalitetsområder og funksjonshemming. Vi gjør så rede for det metodiske opplegget i artikkelen før vi presenterer og kommenterer en del av de resultatene vi fant. Tilslutt skal vi gjøre en mer overordnet analyse av undersøkelsen og blant annet knytte våre konklusjoner opp mot avtalen om et mer inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen).

Arbeid

Hammer og Øverbye (2006) kaller arbeid for en identitetsmarkør. Personer beskrives ut fra hvilket arbeid de har og de som av ulike grunner står utenfor arbeidslivet må gjerne bruke mye innsats på å rettferdiggjøre denne situasjonen. Å arbeide – å ta del i den samfunnsmessige produksjonen – blir vanligvis regnet som den mest grunnleggende forutsetning for at et menneske skal kunne fungere som et fullverdig medlem av samfunnsfellesskapet. Arbeidet gir det voksne mennesket et økonomisk grunnlag for et selvstendig

Foto: Hanne Engelstoft.

liv. Gjennom arbeidet kan den enkelte vise at han eller hun kan gjøre en innsats for fellesskapet. Likevel kan arbeid også karakteriseres som et ambivalent gode (Hammer & Øverbye 2006). Det innebærer at for en del av de som er i jobb så fremstår det som attraktivt å stå utenfor arbeidslivet mens for de som er uten jobb så fremstår det som viktig å få seg en jobb. Dette kan illustreres ved den undersøkelsen som Blekesaune & Øverbye (2001) gjennomførte av levekår og livskvalitet hos uførepensjonister og mottakere av avtalefestet pensjon. Denne undersøkelsen viser at det er en stor del av denne gruppen (de som selv har valgt å stå utenfor arbeidslivet) som ikke opplever pensjonisttilværelsen så positiv som de hadde trodd. Det som skaper problemer er bl.a. opplevelsen av ensomhet og at man savner sosial kontakt med kollegaer. På den andre siden er det mange som fremhever

fleksibilitet og frihet til å gjøre som en selv vil, som positive faktorer ved pensjonisttilværelsen.

Arbeidsplassen som daglig kontaktbase er viktig. Foruten egen kjernefamilie og de som vi bor sammen med, er det kollegaene våre på arbeidsplassen vi treffer hyppigst. Ved siden av familien er det arbeidsplassen som er den daglige kontaktbasen for de som er utearbeidende. De daglige kontaktene vi har i vårt liv representerer det jevne og regelmessige nettverkspotensial og derved muligheter for daglig identitetsbekreftelse, hjelp og støtte (Lewis, Feiring & Brooks-Gunn 1988; Hammer 1984; Fyrand 1995).

En konsekvens av den betydningen arbeid har for den enkelte, er at myndighetene har lagt fram forslag og strategier og tiltak for å styrke inkluderingen i arbeidslivet av personer i yrkesaktiv alder som har problemer med å få innpass i arbeidslivet eller er i ferd med å falle ut av det. Gjennom de endringer i enkelttiltak og enkeltordninger som forslås, snus tilnærmingen til den enkelte bruker fra hans eller hennes begrensninger til muligheter (St.meld.nr 9 :2006–2007). Velferdsstaten tar på denne måten et ansvar for at alle skal få en mulighet til å forsørge seg selv gjennom sitt arbeid.

Arbeidsmarkedspolitikken skal, i henhold til de målsettingene som myndighetene skisserer, bidra til et godt fungerende arbeidsmarked, kjennetegnet av lav arbeidsledighet og av at ledige jobber blir raskt besatt. Selv om Norge har lav arbeidsledighet og høy yrkesdeltagelse sammenlignet med andre land (jf. OECD-rapporten «Transforming Disability» 2002), har vi likevel ikke sett noen reell økning i andel funksjonshemmede som får jobb.

Andelen funksjonshemmede som er i jobb har de siste årene vært nokså stabilt til tross for en sterk satsing både fra myndighetene og fra partene i arbeidslivet (SSB 2007). Gjennom avtalen om et mer inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen) har man forpliktet seg til å satse på å legge forholdene bedre til rette for funksjonshemmede i arbeidslivet.

Funksjonshemmede

Et annet begrep som det også er behov for å beskrive noe nærmere er funksjonshemmede. Vi skal først gjøre rede for skillet mellom det å ha en funksjonsnedsettelse og det å være funksjonshemmet. En funksjonsnedsettelse beskriver en egenskap ved en person. Vedkommende kan ha en fysisk funksjonsnedsettelse som skader på armer og/eller bein, en sykdom som diabetes, en psykisk lidelse, være psykisk utviklingshemmet, og/eller for den del ha sosiale problemer. Funksjonshemmet blir vedkommende først når funksjonsnedsettelsen hindrer vedkommende i å gjøre det vedkommende selv vil eller samfunnet forventer av vedkommende. Hvorvidt en som har en funksjonsnedsettelse er funksjonshemmet vil da påvirkes av hvordan nærmiljøet og samfunnet for øvrig er tilrettelagt (Oliver 1996). Det at man er funksjonshemmet kan da være et resultat av manglende samsvar mellom det den enkelte faktisk klarer å gjøre og de kravene (direkte eller indirekte) omverden stiller til vedkommende.

For mange arbeidssøkende med funksjonsnedsettelser, er det utformingen av arbeidsplassen som bestemmer om de er å anse som funksjonshemmede eller ikke. Problemet vil gjerne være at arbeidsplassene på ulike måter er tilpasset en standardisert arbeidstaker, en standard som den funksjonshemmede ikke passer inn i. Dersom disse skal kunne delta aktivt i arbeidslivet, er det av avgjørende betydning at både prosessen frem mot å etablere seg på arbeidsmarkedet og den konkrete utformingen av arbeidsplassen blir tilrettelagt. Forhold som kan fremme eller hemme muligheter til aktiv deltakelse for en person med en funksjonsnedsettelse, kan være av ulik art. Vanligvis er det stort fokus på fysisk tilrettelegging av miljøet slik at bevegelseshemmede som for eksempel er avhengig av rullestol, ikke blir hindret av trapper, smale døråpninger etc. Full integrering handler likevel om mye mer enn bare fysisk tilrettelegging. Det handler også om å tilpasse seg de særskilte behovene som en person har. Det finnes hørselshemmede som kan kommunisere med andre uten problemer ved å lese på munnen, men hvis ikke andre tar hensyn til at de må være vendt direkte mot vedkommende for at vedkommende skal kunne oppfatte hva som blir sagt, så blir den hørselshemmede funksjonshemmet, selv om vedkommende ikke behøver å være det. På samme måte kan holdninger til en person, for eksempel manglende inkludering i sosialt fellesskap, manglende vilje til å gi vedkommende samme tillit som andre, manglende aksept for at noen trenger bedre opplæring for å beherske en oppgave osv være elementer som gjør at en funksjonsnedsettelse fungerer som en funksjonshemning. I noen tilfeller ser vi også at forventninger, eller kanskje mer presist manglende forventninger, til personer med funksjonsnedsettelser kan være en funksjonshemning. Anvik & al (2007) peker blant annet på at arbeidsgivere mangler kunnskap både om funksjonsnedsettelser og om hvordan det kan kompenseres for disse. Denne manglende kunnskapen bidrar til at arbeidsgivere tror at funksjonsnedsettelser er mer hemmende enn de faktisk er. Slik sett blir omverdens begrensede innsikt og forståelse for en persons funksjonsnedsettelse en faktisk funksjonshemning.

Det finnes ulike strategier for inkludering av funksjonshemmede. I prinsippet er det to ytterpunkter: 1) universell tilrettelegging og 2) individuell tilrettelegging. Ved universell tilrettelegging legger man vekt på å utforme samfunnet slik at alle har like muligheter til å delta uansett funksjonsnivå. Ved individuell tilrettelegging vil tilretteleggingen være tilpasset den enkelte og på den måten synliggjøre at den som får en tilrettelagt arbeidsplass er spesiell. Vi ser derfor klare fordeler med universell utforming.
Vi legger likevel til grunn at mennesker med en funksjonsnedsettelse ikke er en homogen gruppe. Det er derfor vanskelig å se at en bestemt strategi eller et avgrenset sett med tiltak kan løse utfordringene for alle funksjonshemmede. Vårt utgangspunkt er derfor at dersom man skal legge til rette for flere funksjonshemmede i arbeidslivet, så må man tilby tilrettelegging som er spesielt tilpasset den enkeltes utfordringer og behov.

Foto: Hanne Engelstoft.

Livskvalitet

Vår tilnærming til en forståelse av begrepet «livskvalitet» er å se den som en funksjon av flere forhold ved et menneskes livssituasjon som vi mener er viktige for å kunne ha et «fullverdig» liv. I et samfunn i endring hvor levemåter og verdier endres, har søkelyset i de senere år i økende grad vært satt på livsvilkår og betingelser for et godt liv for mennesker med funksjonshemning (Askheim, 1998). Materielle forhold er forutsetninger for å få dekket primære behov som mat, klær og bolig. Begrepet livskvalitet inneholder noe mer enn dette i følge Askheim og viktige sider ved det er forbundet med mulighet til å være i virksomhet og delta på samfunnsarenaer (op.cit). Slik vi ser det blir det derfor svært viktig å knytte livskvalitetsbegrepet i forhold til det å ha et lønnet

Foto: Hanne Engelstoft.

arbeid eller å ikke ha et lønnet arbeid.

Arbeidsbegrepet står sterkt i den vestlige kulturen og de som ikke har arbeid blir i mange tilfeller betraktet som avvikere. I Stortingsmeldingen som det er referert til overfor er det skissert flere verdier som en kan knytte til menneskets livssituasjon og som er viktige for å kunne ha et «fullverdig» liv.

Livskvaliteten til funksjonshemmede er et sentralt tema i undersøkelsen. Dette gjør at vi blir stilt overfor to sentrale viktige metodiske spørsmål:

- Hva innebærer begrepet «livskvalitet»?
- Hvordan skal vi måle begrepet «livskvalitet»?

Det viser seg at det er konsensus om at livskvalitet er et subjektivt fenomen. Livskvalitet er ikke observerbart, derfor kan ingen objektive uttrykk si noe direkte om personens liv. For å få vite noe om en

persons livskvalitet er personens egne opplevelser og vurdering av disse en forutsetning (Bergland & Narum 2007). I undersøkelsen har vi tatt utgangspunkt i følgende indikatorer for å få et bilde av livskvaliteten til våre respondenter:

- Lønnsarbeid
- Sosiale relasjoner
- Fritids og kulturtilbud/aktiviteter
- Økonomiske levekår (personlig økonomi)
- Bolig
- Helse
- Selvoppfatning

Dette er indikatorer vi har valgt på bakgrunn av en del relevant teori (se for eksempel Schalock et al, 2000). De fleste av indikatorene har også sin bakgrunn i Bergland & Narums analyseskjema for måling av livskvalitet for eldre (Bergland & Narum 2007). Vi har lagt til grunn at respondentenes grad av tilfredshet på de ulike områdene er et operasjonelt mål på livskvalitet.

Livskvalitetsforskningen har tradisjon for å bruke spørreskjema. Noen vil hevde at det ikke er mulig å kartlegge livskvalitet ved hjelp av slike skjemaer. Slik vi oppfatter det har bruk av spørreskjemaer sine begrensinger innenfor livskvalitetsforskningen som innenfor andre forskningsområder. Det er umulig å få belyst alle forhold. Det som viser seg er at de fleste spørreskjemaer som benyttes mest, er utviklet empirisk, dvs på bakgrunn av data fra personer med ulik grad av helsesvikt (Bergland & Narum 2007). I denne sammenhengen bygger undersøkelsen på en rimelig klar hypotese om at det er sammenheng mellom livskvalitet og arbeid. Spørreskjema er en effektiv metode for å teste slike hypoteser (Jacobsen 2005).

Egen undersøkelse

Vår utgangshypotese var at det er en klar sammenheng mellom yrkesdeltakelse og andre livskvalitetsområder. De konkrete forskningsspørsmålene i undersøkelsen er som følger:

1. Er det en sammenheng mellom yrkesdeltakelse og hvordan man opplever sitt sosiale nettverk?
2. Er det en sammenheng mellom yrkesdeltakelse og hvordan man opplever de fritidstilbud man har?
3. Er det en sammenheng mellom yrkesdeltakelse og tilfredshet med den personlig økonomien?
4. Er det en sammenheng mellom yrkesdeltakelse og tilfredshet med boligstandard?
5. Er det en sammenheng mellom yrkesdeltakelse og den subjektive opplevelsen av sin helse?
6. Er det en sammenheng mellom yrkesdeltakelse og den enkeltes selvbilde?

I arbeidet med å finne frem til respondenter inngikk vi et samarbeid med Norges Handikapforbund – Øst. Respondentene i undersøkelsen er mennesker med nedsatt funksjonsevne som er registrerte medlemmer i Norges Handikapforbund – Øst. Respondentene ble trukket alfabetisk fra et sentralt medlemsregister i NHF i aldersgruppen 18–60 år og innbefatter ca 1300

medlemmer. Hver femte medlem ble trukket ut (20%) og spørreskjemaet ble derfor sendt ut til 283 personer. Dermed er vi sikret å få med respondenter fra hele listen, fra begynnelse til slutt. På denne måten får vi også full spredning fra populasjonslisten. Ved selve datainnsamlingen var det færre enn forventet som svarte på spørreskjemaet og vi fikk inn svar fra 111 respondenter. Datainnsamlingen ble foretatt høsten 2007. Ved nærmere analyse av dataene viste det seg at det var 20 personer som ikke hadde nedsatt funksjonsevne som hadde svart på spørreskjemaet. Disse personene ble derfor tatt ut av datamaterialet. Totalt er det derfor 91 personer som går inn i datapresentasjonen nedenfor. Svarprosenten er kanskje noe lav (ca 35%). Vi vil derfor være forsiktige med å generalisere dataene i undersøkelsen. Spørreskjemaene er lagt inn i statistikkprogrammet SSPS og tabellene vi presenterer er utarbeidet i dette programmet. Det er verdt å bemerke at variabelen «lønnsarbeid» (under hovedaktiviteter) i tabellfremstillingene betyr at ca 85% av respondentene arbeider mer enn 30 timer pr.uke. Slik vi oppfatter dette har de fleste respondentene som er i arbeid derfor en livssituasjon som er noe forskjellig fra de som er «hjemmeværende».

Datapresentasjon

Vi skal i denne delen av artikkelen presentere og kommentere en del av de dataene vi har fått frem gjennom denne undersøkelsen.

Tabell 1: Tilfredshet med nettverket fordelt på hovedaktiviteter

		Hovedaktiviteter			
		Studier	Lønnsarbeid	Hjemmeværende	Aktivitetssenter
Tilfredshet med nettverket	Tilfreds	50	90	51	50
	Utilfreds	50	10	49	50
	Sum %	100	100	100	100
	Antall svar (N)	4	33	48	6

De to store gruppene i denne undersøkelsen er de som har lønnsarbeid og de som er hjemmeværende. Ser vi disse opp mot hverandre er det åpenbart at de som har et lønnsarbeid er vesentlig mer tilfredse med sitt eget nettverk enn de som er hjemmeværende. I vår analyse betyr nettverk at samhandlingen mellom respondentene har en viss regelmessighet. Dette tyder på at de som har arbeid, ut fra en subjektiv vurdering av nettverket, opplever bedre kvalitet på sitt nettverk enn de som er hjemmeværende.

Vi må allerede nå peke på to forhold som vi vil kommentere nærmere senere i denne artikkelen. Vi har lagt til grunn i undersøkelsen at vi i hovedsak måler respondentenes subjektive opplevelse og at det er respondentene selv som definerer hva de oppfatter som

sitt nettverk. Et annet poeng er at spørreskjema er en effektiv måte å avdekke sammenhenger, men det er ikke like enkelt å få frem hva som er årsak og hva som er virkning.

Tabell 2: Omfang av vennebesøk fordelt på hovedaktiviteter

		Hovedaktiviteter			
		Studier	Lønnsarbeid	Hjemmeværende	Aktivitetssenter
Besøk av eller besøkt venner siste tiden	Ja	25	79	55	16
	Nei	75	21	45	84
	Sum %	100	100	100	100
	Antall svar (N)	4	33	48	6

Denne tabellen blir en interessant oppfølging til den forrige. Denne viser at de som har arbeid har bedre kontakt med sine venner enn de som er hjemmeværende. I utgangspunktet kunne man tenke seg at de som er hjemmeværende har bedre tid til å pleie vennskap enn de som er i arbeid, men det forutsetter selvfølgelig at man både har venner og anledning til å omgås med dem. Vi tolker derfor denne tabellen som enda en indikasjon på at arbeid er den sentrale inngangsporten til et godt nettverk og at arbeidsplassene kan være viktige arenaer for vennskap og dermed god livskvalitet.

Tabell 3: Fornøyd med fritidstilbudet utenfor hjemmet fordelt på hovedaktiviteter

		Hovedaktiviteter			
		Studier	Lønnsarbeid	Hjemmeværende	Aktivitetssenter
Fornøyd med fritidstilbud utenfor hjemmet	Fornøyd	50	85	77	66
	Misfornøyd	50	15	23	34
	Sum %	100	100	100	100
	Antall svar (N)	4	33	48	6

Her ser vi at gruppen hjemmeværende er nesten like godt fornøyd med det fritidstilbudet de har i forhold til de som er i lønnsarbeid. Dette er et resultat av at også de hjemmeværende er rimelig godt fornøyd med sitt fritidstilbud utenfor hjemmet. En innvending mot denne undersøkelsen kan være at vi ikke har kartlagt graden av funksjonshemning. Årsaken til det er blant annet at vi oppfatter funksjonshemming som et relasjonelt begrep. Vi ser det slik at det er et spørsmål om tilstrekkelig tilrettelegging som avgjør graden av funksjonshemning, ikke den enkeltes funksjonsnedsettelse. I denne sammenhengen er det derfor interessant å se at det åpenbart er mulig å tilrettelegge for et tilfredsstillende fritidstilbud for de hjemmeværende. Det er derfor liten grunn til å tro at gruppen hjemmeværende er personer som ikke kan være i arbeid fordi det ikke er mulig å legge forholdene til rette for denne gruppen.

Tabell 4: Fornøyd med inntekt fordelt på hovedaktiviteter

		Hovedaktiviteter			
		Studier	Lønnsarbeid	Hjemmeværende	Aktivitetssenter
Fornøyd med inntekt	Fornøyd	25	70	36	67
	Misfornøyd	75	30	64	33
	Sum %	100	100	100	100
	Antall svar (N)	4	33	48	6

Det er kanskje ikke overraskende at hjemmeværende som trolig i hovedsak har trygd som viktigste inntektskilde er misfornøyd med sin inntekt. Vi synes likevel at det er overraskende at de som har lønnsarbeid i så stor grad er fornøyd med lønnen sin. I hvilken grad man er fornøyd med lønnen sin påvirkes av ulike forhold. Et forhold som synes å være viktig for mange er hvilken lønn viktige referansegrupper har. (Kaufmann & Kaufmann 2001). En hypotese er at funksjonshemmede er fornøyd med lønnen sin fordi de sammenligner seg med alle de funksjonshemmede som står utenfor arbeidslivet. En annen hypotese er at dette er uttrykk for en mer generell tilfredshet med livet.

Tabell 5: Fornøyd med boligstandard fordelt på hovedaktiviteter

		Hovedaktiviteter			
		Studier	Lønnsarbeid	Hjemmeværende	Aktivitetssenter
Fornøyd med boligstandard	Fornøyd	25	95	79	83
	Misfornøyd	75	5	21	17
	Sum %	100	100	100	100
	Antall svar (N)	4	33	48	6

Funksjonshemmede har åpenbart en akseptabel standard på sin bolig. Bortsett fra en mindre gruppe med hjemmeværende som ikke er fornøyd , så er de fleste rimelig fornøyd med sin boligstandard (3 av 4 studenter er riktignok også misfornøyd, men en hypotese er at dette skyldes at de ikke trives med å bo hjemme hos foreldrene sine, jfr. neste tabell). Denne tabellen blir først interessant når vi ser den i sammenheng med neste tabell.

Tabell 6: Boligtype fordelt på hovedaktiviteter

		Hovedaktiviteter			
		Studier	Lønnsarbeid	Hjemmeværende	Aktivitetssenter
Boligtype	Egen bolig	0	64	69	17
	Egen leilighet	0	21	19	33
	Hjemme hos foreldre	100	6	4	33
	Tilrettelagt bolig	0	9	8	17
Sum %		100	100	100	100
Antall svar (N)		4	33	48	6

Begrepsbruken i dette spørsmålet er noe uheldig. Egen bolig inkluderer i dagligtale både eget hus og egen leilighet, men siden egen leilighet er en egen kategori, så antar vi at de fleste respondentene har tolket egen bolig som eget hus.

Dersom vi forutsetter at egen bolig har bedre standard enn egen leilighet, så er denne tabellen svært interessant. Den viser i så fall at de som har lønnsarbeid har lavere standard på sin bolig enn de som er hjemmeværende, likevel er de med lønnsarbeid mer fornøyd med boligen sin. En måte å tolke dette på er å anta at bolig er viktigere for de som er hjemmeværende enn for de som er på arbeid. For de som er hjemmeværende handler livet i stor grad om det som skjer i hjemmet, mens for de som er i lønnsarbeid så er ikke hjemmet så viktig. En annen tolkning kan være at de som er i lønnsarbeid generelt er mer positiv til livet enn de som er hjemmeværende og at deres subjektive opplevelse derfor er mer positiv. Dette er antakelser som undersøkelsen ikke gir svar på.

Tabell 7: Fornøyd med helsetilstand fordelt på hovedaktiviteter

		Hovedaktiviteter			
		Studier	Lønnsarbeid	Hjemmeværende	Aktivitetssenter
Fornøyd med helsetilstand	Fornøyd	50	63	30	50
	Misfornøyd	50	37	70	50
	Sum %	100	100	100	100
	Antall svar (N)	4	33	48	6

Denne tabellen viser at de som har arbeid, er åpenbart mer fornøyd med sin helsetilstand enn de som ikke har arbeid. Dette tyder på at de som har arbeid, ut fra en subjektiv vurdering av helsetilstanden, opplever bedre kvalitet ved sin helse enn de som ikke er i arbeid.

Det er også mulig å tolke denne tabellen slik at vårt utgangspunkt er feil. Det er ikke arbeid som styrer den enkeltes livskvalitet – det er deres helsetilstand. En slik tolkning innebærer at de som er fornøyd med sin helse har lettere for å få jobb, mens de som har dårlig helse har vanskeligere for å få jobb eller velger trygd fremfor jobb.

Et grunnleggende problem ved slike statistiske undersøkelser er at de avdekker sammenhenger, men ikke nødvendigvis hva som er årsak og hva som er virkning. Vi mener likevel at det i vårt materiale er klare indikasjoner på at opplevelse av dårlig helse mer er et resultat enn en årsak.

Kan helsesituasjonen være den uavhengige faktoren som bestemmer livskvalitet og ikke arbeid. Våre tall viser at selv om den subjektive opplevelsen av helse er stor mellom de som har arbeid og de som ikke har arbeid, så er det en del andre viktige indikatorer som ikke viser så stor forskjell mellom de to gruppene. Data fra undersøkelsen viser for eksempel at det er liten forskjell på hvor mange som trenger hjelp til daglige gjøremål mellom de to gruppene yrkesaktive og hjemmeværende. Andre spørsmål knyttet til bolig, fritidstilbud

i undersøkelsen viser samme tendens – det er en mindre forskjell mellom de to gruppene. Likevel er det ikke i disse tallene noe som tyder på at de som er yrkesaktive har et vesentlig mindre behov for bistand og tilrettelegging enn de som ikke har jobb. Vår konklusjon er derfor at den subjektive opplevelsen av vesentlig dårligere helse blant de som ikke er yrkesaktive, mer er et resultat av at de ikke er i arbeid enn en årsak til manglende yrkesdeltagelse.

Selv om vi mener at vi kan underbygge vår vurdering av at det er den generelle tilfredsheten med livet som bidrar til positiv holdning til egen helse, innser vi at det kan stilles spørsmål ved denne vurderingen. Vi ser derfor at det er mangler ved at vi ikke har noen objektive kriterier på hva som er god helse, og at vi ikke har noen kunnskap om grad av funksjonsnedsettelse hos respondentene. Samtidig legger vi til grunn at helse ikke uten videre kan beskrives som et objektivt fenomen. Et sentralt poeng i Antonovsky's teorier er nettopp at helse er et subjektivt begrep, avhengig av hvordan den enkelte opplever sammenhengen mellom helse og sin livssituasjon (Gamperiene & al 2008). Her er uansett behov for videre forskning med sikte på å få bedre innsikt i hva som er årsak og hva som er virkning.

Tabell 8: Fornøyd med seg selv fordelt på hovedaktiviteter

		Hovedaktiviteter			
		Studier	Lønnsarbeid	Hjemmeværende	Aktivitetssenter
Fornøyd med seg selv	Fornøyd	50	79	38	24
	Misfornøyd	50	21	62	76
	Sum %	100	100	100	100
	Antall svar (N)	4	33	48	6

Denne tabellen er etter vår mening svært dramatisk. I vår undersøkelse er dette spørsmålet (og et annet som gir samme resultat) forutsatt å være den viktigste parameteren for livskvalitet. Den viser at de som er i lønnsarbeid opplever en vesentlig bedre livskvalitet enn de som er hjemmeværende. Vi har i de andre tabellene som vi har presentert, vist at en del sentrale elementer som knyttes til arbeid, for eksempel kvalitet på nettverk, inntekt etc. oppleves mer positivt for de som er i arbeid enn for de som er hjemmeværende. Vi vet fra andre undersøkelser (ref) at arbeid er den sentrale faktoren for å oppnå gode nettverk etc. Denne undersøkelsen viser at dette også gjelder for funksjonshemmede og det er derfor et godt grunnlag at arbeid er den sentrale faktoren i forhold til funksjonshemmedes selvoppfatning.

Hovedfunn og drøfting

På bakgrunn av de dataene vi har presentert foran mener vi å kunne dokumentere at det er sammenheng mellom arbeid og subjektiv opplevelse av andre livskvalitetsområder for en stor gruppe av funksjonshemmede. Funksjonshemmede som er i lønnsarbeid har i denne undersøkelsen en vesentlig bedre livskvalitet enn de som er hjemmeværende. Undersøkelsen er avgrenset og utvalget som konklusjonene bygger på, er i like stor grad valgt ut fra pragmatiske hensyn som av faglige. Det er derfor ikke grunnlag for å foreta en statistisk aggregering av våre tall. Dette rokker likevel ikke ved vår konklusjon om at arbeid er en sentral faktor i mange funksjonshemmedes oppfatning av god livskvalitet. Dersom man har ønske om å bedre livskvaliteten for funksjonshemmede, er det etter vår mening en fornuftig strategi å satse mer på å få funksjonshemmede i arbeid.

Vår undersøkelse synes derfor å bekrefte de resultatene som Clausen (2007) og Thorsen & Clausen (2008) kommer frem til. Våre resultater tyder dessuten på at den mest effektive strategien for å oppnå sosial deltakelse og integrasjon, er å legge til rette for mer omfattende yrkesdeltakelse for funksjonshemmede. Vi pekte foran på at arbeid kan ses på som et ambivalent gode (Hammer & Øverbye 2006). Vi ser også at det er en ikke ubetydelig del av våre respondenter som rapporterer om god livskvalitet selv om de ikke er i arbeid. Vi må derfor ha respekt for at en del mennesker på grunn av sin funksjonsnedsettelse verken kan eller bør delta i arbeidslivet. Denne undersøkelsen må derfor ikke brukes slik at den skal presse de som av ulike grunner ikke kan eller bør delta i arbeidslivet ut i jobb. En verdi ved et velfungerende velferdssamfunn er nettopp at det har gode ordninger som gjør at mennesker som ikke kan og bør delta i arbeidslivet sikres best mulig livskvalitet selv om de ikke er i jobb.

Likevel kan det ikke være tvil at for en stor del funksjonshemmede er ikke arbeidslivet et ambivalent gode som fremstår mer attraktivt for de som står utenfor enn de som er innenfor. Vår undersøkelse synes derfor å bekrefte de resultatene som Clausen (2007) og Thorsen & Clausen (2008) kommer frem til. Økt sosial deltakelse vil for mange funksjonshemmede være en effektiv måte å bedre funksjonshemmedes livskvalitet. Våre resultater tyder dessuten på at den mest effektive strategien for å oppnå sosial deltakelse og integrasjon, er å legge til rette for mer omfattende yrkesdeltakelse for funksjonshemmede.

Vi skal være forsiktige med å gi klare forklaringer på de resultatene vi har kommet frem til. Vår undersøkelse gir ikke svar på hvorfor arbeid er så viktig. Det er likevel de siste årene gjort en del annen forskning som kan bidra med innspill til å forstå de dataene vi har fått frem. Grue (2006) peker på at unge funksjonshemmede har klare forventninger til at voksenlivet inkluderer arbeid. Grue peker selv på at skoleverket nå (siden lov om videregående opplæring fra 1976 trådte i kraft) er organisert slik at funksjonshemmede har rett til full deltakelse i ordinær skole. I den

grad funksjonshemmede ikke integreres i det ordinære skoleverket er det for en stor del den funksjonshemmedes eget valg. Slik sett blir deltakelse i arbeidslivet en naturlig forventning til funksjonshemmede på lik linje med annen ungdom. Anvik (2006) bekrefter gjennom sin undersøkelse at unge funksjonshemmede for en stor del ønsker jobb.

Avtalen om et inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen) har bidratt til at det i forskningen er blitt et sterkere fokus på de positive sidene ved arbeid. Denne forskningen gir også noen interessante perspektiver på hvorfor arbeid oppleves som viktig for mennesker med funksjonshemninger. Vi skal i denne sammenhengen begrense oss til et perspektiv. Dette perspektivet knytter seg til det som i noen sammenhenger beskrives som positiv psykologi (Christensen 2008). Fokus i den sammenhengen er hva som skaper positiv psykisk utvikling hos et menneske. Gode arbeidsplasser er en faktor som kan bidra til positive subjektive opplevelser og slik sett styrker den enkelte ansattes psykiske situasjon. Gjennom positive opplevelser på jobben skapes det en generell tilfredshet med sitt eget liv og den enkelte opplever å ha god livskvalitet.

Når det gjelder det metodiske opplegget i undersøkelsen kan det stilles spørsmål om validitet fordi informantene er medlemmer av en organisasjon, men det er praktiske grunner for at vi har samlet inn data gjennom Norges Handikapforbund.

Hvem sin utfordring er dette?

Et grunnleggende spørsmål i forhold til økt yrkesdeltagelse for funksjonshemmede er om tiltak skal settes inn overfor den enkelte eller overfor arbeidsplassene. Våre data viser for eksempel at det er en klar sammenheng mellom høy utdanning og høy yrkesdeltakelse. Dette tyder på at høyere utdanning kan være en inngangsport for funksjonshemmede til arbeidsmarkedet. En strategi som stadig fremheves er derfor å oppfordre funksjonshemmede til å ta høyere utdanning. En slik strategi bygger på forestillingen om at høy utdanning gir funksjonshemmede lettere innpass på det ordinære arbeidsmarkedet. Dette bygger igjen på at funksjonshemmede og andre konkurrerer på samme arbeidsmarked. Vi har i denne artikkelen tatt utgangspunkt i en relasjonell forståelse av begrepet funksjonshemmet. I det ligger det en oppfatning av at den viktigste strategien for å øke yrkesdeltakelsen for funksjonshemmede er tilrettelegging. Vi er redd for at det i dag i stor grad er to forskjellige arbeidsmarkeder. Anvik & al (2007) trekker frem teorien om et segmentert arbeidsmarked. Ulike undersøkelser tyder på at funksjonshemmede aldri kommer så langt at de blir vurdert som reelle kandidater til en jobb, uansett hva slags utdanning de har. Noen arbeidsgivere kjenner ikke til hva det innebærer å ansette funksjonshemmede, de har både for store forventninger til hva som kreves av dem og for små forventninger til hva den funksjonshemmede kan bidra med (Anvik 2006). Andre velger det trygge og kjente fremfor usikkerhet (Øverbye & Hammer 2006), mens det ved andre arbeidsplasser handler om manglende kulturell aksept for å integrere funksjonshemmede i virksom-

heten (Schur & al 2005). Det er derfor vanskelig å se at funksjonshemmede generelt sett konkurrerer på like vilkår med andre arbeidssøkere. Vi velger derfor å tolke våre tall slik at utdanning gir en person et komparativt fortrinn i den del av arbeidsmarkedet der arbeidsplassene blir tilpasset de ansatte. Slik sett er det viktig å ta høyere utdanning, men sett med våre øyne er den viktigste strategien for å øke yrkesdeltakelsen for funksjonshemmede å styrke den delen av arbeidsmarkedet der arbeidsplassen tilpasses den enkelte og ikke omvendt.

Det kan ikke være tvil om at det finnes dokumentasjon som viser at det er mulig å få til en økt arbeidsdeltakelse blant funksjonshemmede dersom dette er ønskelig. Det er etter hvert mange eksempler på prosjekter som har vist at det er mulig å inkludere funksjonshemmede i arbeidslivet dersom man virkelig vil oppnå dette. Erfaringene fra disse prosjektene viser at dersom man er bevisst på hvordan man gjennomfører en slik prosess, så er det mulig å få til positive resultater (Skøyen, Hem & Tyrmi 2006, Grut & Øderud 2006, Wiederholt m.fl.2003) Både disse og andre undersøkelser (for eksempel Skøyen & Hem 2005, Wilton 2004, Drøpping & Hansen 2005) viser at det også etter at funksjonshemmede er rekruttert, er utfordringer knyttet til å gjennomføre prosesser som innebærer at ansatte med behov for særskilt tilrettelegging blir reelt inkludert i arbeidsplassen. Slike prosesser handler både om sosial inkludering og en generell aksept og respekt for at noen trenger særskilt tilrettelegging.

Grue (2006) peker på at økt yrkesdeltakelse for funksjonshemmede er et spørsmål om fleksibilitet i arbeidslivet. «Det fleksible arbeidslivet» er en beskrivelse som i stadig større omfang brukes på utviklingen av arbeidslivet, uten

at det er helt klart hvilke realiteter som ligger i denne begrepsbruken (Karlsson & Ericsson 2000). Et sentralt poeng i den sammenhengen blir da spørsmålet om fleksibilitet for hvem? Grue (2006) hevder at man i dag først og fremst er opptatt av at den enkelte arbeidstaker skal være fleksibel i forhold til de oppgavene som skal løses.

Vi har i vår beskrivelse lagt til grunn en relasjonell forståelse av begrepet funksjonshemning. Det betyr at vi i begrenset grad aksepterer at en persons funksjonsnedsettelse gir grunnlag for å holde dem utenfor arbeidslivet. Slik vi ser det så er spørsmålet i liten grad om den enkelte kan arbeide – det er i større grad et spørsmål om i hvor stor grad man er villig til å tilpasse arbeidsplassen til den aktuelle funksjonsnedsettelsen. Flere funksjonshemmede i arbeid er derfor en utfordring som først og fremst arbeidslivet må ta, ikke den enkelte funksjonshemmede.

Oppsummering

De tallene vi har lagt frem i denne artikkelen gir oss grunnlag for å trekke følgende konklusjoner:

Det tyder på sammenheng mellom yrkesdeltakelse for funksjonshemmede i forhold til andre livskvalitetsområder. De yrkesaktive rapporterer vesentlig bedre lønn, bedre sosiale relasjoner og fritidsaktiviteter enn de som ikke er yrkesaktive. De beskriver også større tilfredshet med bolig og rapporterer bedre subjektiv oppfatning av sin helsesituasjon enn de som ikke er yrkesaktive. Når det spesielt gjelder helsesituasjonen kan resultatet også tolkes dit hen at det kan være helsetilstanden som styrer den enkeltes livskvalitet. Det tydeligste budskapet i undersøkelsen er likevel at de som er yrkesaktive både er mer fornøyd med seg selv og har en mer positiv selvoppfatning enn de som ikke har jobb. Undersøkelsen synes derfor å underbygge vårt utgangspunkt om at arbeid er inngangen både til gode sosiale nettverk, god økonomi, tilfredsstillende bolig og opplevelse av helse. Arbeid er dermed en faktor som er av stor betydning for den enkeltes opplevelse av god livskvalitet.

Slike statistiske undersøkelser som dette gir i seg selv ikke klare svar på hva som er årsak og virkning, men det er likevel klare indikasjoner i denne undersøkelsen på at yrkesdeltakelse er en vesentlig faktor i opplevelse av god livskvalitet.

Vår konklusjon på denne undersøkelsen er at det er god grunn til å anta at bedre tilrettelegging for at de funksjonshemmede som ønsker det kan få seg jobb, er en fornuftig strategi som ikke bare ivaretar samfunnsøkonomiske interesser, men også bidrar til å legge forholdene til rette for å bedre livskvaliteten til denne gruppen. Vi ser også at denne undersøkelsen ikke bare gir noen svar, men også reiser noen andre spørsmål. Vi ser derfor et klart behov for flere undersøkelser for å avdekke først og fremst hva som bør gjøres for at funksjonshemmede som ønsker arbeid kan få realisert sine ønsker. •••

Litteratur

Anvik C H, Hansen T A, Lien L, Olsen T & Sollund M (2007): *Kunnskapsstatus for IA-avtalens delmål 2: Rekruttere og beholde personer med redusert funksjonsevne* , Bodø, Nordlandsforskning

Anvik, C H (2006): Mellom drøm og virkelighet? Unge funksjonshemmede i overgangen mellom utdanning og arbeidsliv, Nordlandsforskning NF-rapport 17/2006

Askheim,O.P (1998): Omsorgspolitiske endringer-profesjonelle utfordringer, Oslo, Gyldendal

Bergland, A & Narum,I (2007): Quality of Life Demands Comprehension and Further Exploration, Journal of Aging and Health 2007;19;39

Blekesaune, M & Øverbye, E 2001: *Levekår hos uførepensjonister og mottakere av avtalefestet pensjon*, NOVA-rapport 10/01

Christensen M (red) (2008): *Positive Factors at Work – The First Report of the Nordic Project , København*, TemaNord 2008:501

Clausen S-E (2007): Funksjonshemning: utbredelse, sykdommer og livskvalitet – Belyst med data fra Levekårsundersøkelsen 2005, i Jørgensen A L S & Clausen, S-E: *Aspekter ved funksjonshemmedes levekår*, Oslo, NOVA

Drøpping, J A & Hansen, I L S (2005): *Arbeidsplassorganisering og arbeidstakere med funksjonsnedsettelser – mot universelle løsninger*? Fafo-notat 2005:30

Fyrand, L (1995): Sosialt netverk: teori og praksis, Oslo, TANO

Gamperiene M, Grimsmo A & Sørensen B A (2007): *Programmet FARVE , Kunnskapsstatus , Tema 1: Sykefravær ,* AFI-notat 11/2007

Grue, L (2006): Forståelser og virkemidler – om funksjonshemmede og yrkesaktivitet, i Hammer T, Øverbye E (red.) (2006) *Inkluderende arbeidsliv? Erfaringer og strategier.* Gyldendal Akademisk

Grut L & Øderud T (2006): *Arbeidsplasstilrettelegging for sterkt fysisk funksjonshemmede – Evaluering av Marensro-prosjektet (2002–2005) ,* Trondheim, SINTEF Helse

Hammer T, Øverbye E (red.) (2006) *Inkluderende arbeidsliv? Erfaringer og strategier.* Gyldendal Akademisk

Hammer, M. (1984): Explorations into the meaning of social network interview data, Social Networks, Vol.6, 341–371

Jacobsen, D.I (2005): *Hvordan gjennomføre undersøkelser? Innføring i samfunnsvitenskapelig metode*, Oslo, Høyskoleforlaget

Karlsson J Ch & Ericsson B (2000): *Flexible arbetsplatser och arbetsvilkor*, Lund Arkiv

Kaufmann G & Kaufmann A 2003: *Psykologi i organisasjon og ledelse*, Fagbokforlaget, Bergen

Lewis,M., Feiring, C& Brooks-Gunn,J. (1988): Young children`s social networks as a function of age and dysfunction, Infant Mental Health Journal, Vol. 9, No 2, 142–157

Oliver, M (1996): Defining Impairment and Disability: Issues at Stake, i Barnes, C & Mercer, G: *Exploring the Divide*, Leeds: The Disability Press

Schalock, R.L, Bonham, G.S.,& Marchand, C.B (2000): Consumer based Quality of life assessment: A path model of perceived satisfaction. Evaluation and program Planning, 23(1), 77–87.

Schur L, Krusez D & Blanck P (2005): Corporate Culture and the Employment of Persons with Disabilities, i *Behavioral Sciences and the Law* 23: 3–20 (2005)

Skøyen R.M & Hem K.G (2005): Evaluering av handicapprogrammet, Trondheim, SINTEF

Skøyen R.M, Hem K.G & Tyrmi G (2006): Funksjonshemmedes adgang til arbeidsmarkedet: Bruk av en tilretteleggingsgaranti, Trondheim, SINTEF

SSB 2007: Fortsatt synkende innvandrerledighet –http://www.ssb.no/emner/06/03/innvarbl/

St.meld.nr.9 (2006–2007) Arbeid, velferd og inkludering

Thorsen, K. & Clausen, S. (2008): Funksjonshemning, ensomhet og depresjon: Hva betyr ensomhet for om personer med funksjonshemning opplever depresjon?. *Tidsskrift for Norsk Psykologorening, 3*, 19–27

Wiederholt M, Egeberg K, Pedersen L M & Nizam K (2003): *Her er mit arbejdsliv*, Center for Ligebehandling af Handicappede, København

Wilton R D (2004): From flexibility to accommodation? Disabled people and the reivention of paid work, *Transactions, Institute of British Geographers NS* 29 420–432 2004